

CHRIS VAN DER HEIJDEN

**OVER DE
RAND LAAIT
VUUR**

Mijn ouders en de oorlog

BOOM - AMSTERDAM

Afbeelding omslag: Henk en Miep in de zomer van 1942 (RuSHa Bundesarchiv)
Omslag: Brigitte Slangen
Binnenwerk: Bas Reijnen

© 2025 Chris van der Heijden | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2447 076 1
NUR 320, 680

www.boom.nl

Ter nagedachtenis aan Saskia
(1945-2024)

*Eenmaal, vóór zijn schepping spreekt God ons aan,
om daarna zwijgend in het donker te gaan.
Dit is zijn woord, het is een wolkig woord.
Ieder hoort het, eenmaal, vóór hij begint:*

*laat je leiden door je zinnen,
ga tot de rand van je verlangen;
doe mij eer aan.*

*Want achter de dingen laait vuur!
Zorg dat de schaduw daarvan
mij bedekt, altijd en helemaal.*

*Laat alles gebeuren: het schone, het ergste.
Je moet 't gewoon doen: geen gevoel gaat te ver.
Maar laat je daarbij niet van mij scheiden.
Het land dat leven wordt genoemd,
ligt zo vlakbij.*

*Je zult het herkennen
aan zijn schaduw.*

Reik mij je hand.

Rainer Maria Rilke, *Das Stundenbuch* (1905)
(Vertaling Chris van der Heijden)

Dit gedichtje bracht zoo prachtig tot uitdrukking wat het eigenlijke probleem is geweest voor de jeugd van dezen tijd. Want ons probleem is een jeugdprobleem. Het 'Geh bis an deiner Sehnsucht Rand' en 'Hinter den Dingen wachsen als Brand' beteekende voor mij dat wij als jonge menschen de dure plicht hadden van ons leven het hoogste en grootste te maken dat er van te maken was, ons te vormen en te ontwikkelen als onze gaven en vermogens het toelieten; dit woord beteekende voor mij dat ik met heel mijn persoon, mijn leven en mijn kunnen midden in den tijd en in het gebeuren moest staan en vurig moest meespelen in het grootte spel der krachten en ideeën dat wij gewoonlijk de geschiedenis noemen. Dit woord van Rilke luidde de doodsklok over den grooten 'toeschouwer' die tot dan toe de wereld van den geest had weten te beheerschen; dit woord van Rilke beteekende keuze, deelneming, wagen en dienen. Dit woord van Rilke beduidde dat ik de plicht had boven mijzelf en boven de alledaagsheden uit te stijgen en mijn leven aan hooger waarden te verbinden. Dit woord van Rilke veroordeelde de levenshouding van de neutraliteit, de geestelijke afzijdigheid en het voorbehoud, waarin de Nederlandsche en de Europesche intellectueelen zich in toenemende maten hadden teruggetrokken. De levensfeer en de levensgeest van de jeugd waartegen Rilke's woorden zich richtten was vervelend, hol en laag bij de grond. De studentenwereld waarin ik leefde was ouwelijk en weinig bewust van een eigen groote taak.

Henk van der Heijden in een door hem na de oorlog geschreven verantwoording

INHOUD

I. OPMAAT 9

De verborgen brief 11 | Broeder Christoffoor 15 | Verwarring en houvast 20

II. VOORORLOG (1916-1940) 25

Afkomst en kindertijd 27 | Een katholieke wereld 31 | Leven als student 34 | Groots Nederland 39 | Kleine Robin Hood 45 | Spanning en verveling 53

III. OORLOG 1 (1940-1943) 63

De meidagen van 1940 65 | Kiezen in verwarring 68 | Apolitieke politiek 72 | Nieuw rechtsdenken 77 | Mieps (ver)dwalen 83 | Henk in de beweging 87 | Eindelijk: een liefde 90 | Last op de schouders 95 | Bij de Jeugdstorm 99 | Verzet in collaboratie 102 | Op de Junkerschule 107 | Oost, almaar oost 110 | In en rond Rostov 115 | Het front bij Malgobek 120 | Tussen hoop en vrees 124 | Vakantie in de Kaukasus 130 | Aan de staart van Stalingrad 136 | Lastig briefverkeer 141 | Daarvan spreek je niet 146 | Terug naar huis 149

IV. OORLOG 2 (1943-1945) 155

Trouwen in besloten kring 157 | Opnieuw Bad Tölz 161 | Samen in Bad Tölz 164 | Een vreemd intermezzo 167 | Doden of gedood worden? 171 | Gewond op zijn 27ste verjaardag 177 | Tussen Leiden en Varaždin 182 | NSB, ss, Waffen-ss 185 | Kommandeur Landwacht 187 | Op de vlucht en zwanger 198 | Bij de Spoorwacht 202 | Tijdelijke Bijzondere Rechtbank 208 | Saskia's geboorte 210 | Henks oorlogseinde 214

V. NAOORLOG (1945-1953) 219

POW 2228 – Overijse 221 | POW 2221 – Vilvoorde 225 | Moeder met kind – alleen 228 | Terug naar Nederland 231 | Begintijd in Fort Erfprins 234 | Wanhoop en toekomstplannen 236 | Aan alle kanten hulp gezocht 239 | Onderzocht door de POD 249 | Polemieek met Godfried Bomans 252 | Kamphoofd in Erfprins 257 | Uitzichtloos in Duindorp 259 | In het habijt van mijnheer pastoor 265 | Een gat van twee jaar 268 | Opnieuw gevangen en onderzocht 274 | Wanhopig maar weerbaar 278 | Een psychiatrisch onderzoek 283 | Veroordeeld tot vijftien jaar 287 | Getroost en gemangeld 289 | Gevangen en ver weg 294 | De honger van haar hart 305

VI. ONVREDE (1953 EN LATER) 315

Kortstondig geluk 317 | Mieps verder leven 325 | Henks tweede helft 333 | Tot in het zoveelste geslacht 339

Verantwoording 356

I

—

OPMAAT

DE VERBORGEN BRIEF

Daar lag hij dan. De reus. Geveld. Definitief. Een kind kon zien dat hij nooit meer zou opstaan. Mijn vader. Bijna 96. Maar nu was het toch echt voorbij. Praten kon hij niet meer. Verstaan deed hij ook niet meer maar zijn hersenen werkten nog goed. Zo ook zijn ogen. Zelfs nu.

Hij probeerde me iets duidelijk te maken. Bewoog zijn hoofd schuin naar achteren. Keek omhoog naar de boekenkast. Maakte geluiden. Glead met zijn ogen langs de planken. Het was duidelijk dat hij een boek zocht. Maar welk?

Ik pakte de laptop en tikte met koeienletters: ZOEK JE EEN BOEK?
Hij knikte.

Ik schreef: WELK BOEK?

Hij stootte onverstaanbare klanken uit.

EEN HISTORISCH BOEK?

Hij schudde het hoofd.

EEN KUNSTBOEK?

In de lucht tekende hij twee beverige lijnen die elkaar leken te snijden. Een kruis?

EEN RELIGIEUS BOEK?

Hij knikte en stootte opnieuw een onverstaanbare klank uit.

DE BIJBEL?

Hij knikte en schudde het hoofd, tegelijkertijd. Ergens tussen ja en nee dus.

Ik zocht. De lelijke bruine kast stond zo vol dat het niet eenvoudig was daarin wat ook te vinden. Ik zocht iets groots. Bijbels zijn meestal groot, toch? Maar toen ik er een gevonden had en die liet zien, schudde hij teleurgesteld het hoofd. Met zijn vingers maakte hij het gebaar van klein en kleiner. Het viel me opnieuw op hoe knokig hij was, hoe mager zijn handen. Tegelijkertijd schoot me een beeld door het hoofd. Van lang, lang geleden. Hoe ik zijn kracht

bewonderde. Het gemak waarmee hij een blok hout in tweeën spleet. De souplesse waarmee hij het stuur van de auto bewoog. Toen wilde ik zijn als hij. Hoelang had ik dat niet gewild? Lang, tot ik het niet meer wilde. Juist niet.

Een kleine bijbel dus.

Terwijl ik verder zocht, begon hij opeens enthousiast te kreunen en wees met zijn hoofd naar een plek boven in de kast. Ik wees op een boek. Hij schudde het hoofd. Een ander boek. Opnieuw nee. Een derde. Hij knikte. Ik pakte het, liet het zien. Hij zuchtte. Dat was het ook niet.

Het duurde minstens een kwartier tot we hadden gevonden wat hij zocht. Het was geen bijbel maar een missaal. En het was niet zo maar een missaal maar een oud ding, heel oud zelfs, 1529 had mijn vader met de hand op het ex libris geschreven. Ik pakte het boek en bladerde erin. Ondertussen maakte mijn vader drukke bewegingen. Hij klopte op zijn borst en wees naar mij, één keer, twee keer, drie keer.

IS DIT BOEK VOOR MIJ? schreef ik.

Hij knikte en maakte vervolgens een beweging die iets van doorgaan of verder betekende. Ik bladerde en bladerde, vond enkele bidprentjes van overleden vrienden, een gedroogd eikenblad en een beschrijving van het boek. Toen pas zag ik het: een kleine envelop, zo'n oud type van geschept papier. Hij was verzegeld met rode lijm. 'Voor mijn oudste zoon' had mijn vader er in zijn mooie handschrift op geschreven, en daaronder: 'Pas openmaken als ik dood ben'.

Ik lachte. Knikte. Beloofd, zei ik en schreef dat vervolgens ook op de laptop: BELOFD.

Drie weken later was hij dood. Anders dan voor mijn broers en zusters, geloof ik, was die dood voor mij een ingrijpende ervaring, ingrijpender ook dan ik had verwacht. Want ik hield van mijn vader, ondanks alles. Dat had ik als kind gedaan en dat deed ik op latere leeftijd opnieuw. Voor de meesten uit mijn omgeving, niet alleen mijn broers en zusjes maar ook ieder ander die van het verleden van mijn vader wist, is dat nogal onbegrijpelijk. Maar zo was het en dit verhaal is deels dan ook een poging die liefde te verklaren.

Hoe dan ook, terwijl ik op de avond na de begrafenis levenloos voor me uit zat te staren, herinnerde ik me opeens het missaal. Ik was het ding in de drukte van ziekte, bejaardenhuis, sterfhuis, begrafenis en familiegedonder hieromheen – het komt allemaal nog ter sprake – volstrekt vergeten. Ik liep naar boven, bestudeerde nog-

maals de titel (*Missale ad usum cisterciensis ordinis*) en de titelpagina, bekeek de papiertjes die hij, zoals altijd, in zijn boeken stopte en las de aantekeningen die hij gewoonlijk op de schutbladen van zijn boeken maakte. Uit die aantekeningen bleek dat hij het boekje kort na de oorlog in Luik had gekocht en in 1972 opnieuw had laten binden. Een verklaring van de binder zat erbij.

Toen opende ik de envelop (gek eigenlijk, bedacht ik, dat ik dat nog niet eerder had gedaan, wat had me weerhouden?) en haalde de brief tevoorschijn. De tekst was twee velletjes lang, voor- en achterkant, handgeschreven en voorzien van een relatief recente datum. Mijn vader had hem opgesteld op de dag van mijn verjaardag en kort nadat hij een lichte hersenbloeding had gehad. Vanaf dat moment was het met hem snel bergafwaarts gegaan. Dat was niet alleen voor iedereen zichtbaar, dat merkte hijzelf blijkbaar ook. Vandaar die brief, denk ik. Het was zijn laatste lijntje richting toekomst, via mij.

Achel 18 okt. 2007

Lieve zoon,

Dit is een belangrijke brief. Voor jou, voor mij en wellicht ook voor de persoon die erin genoemd wordt. Ik schrijf hem bewust op jouw verjaardag, vlak bij de Achelse Kluis, en in aanwezigheid van genoemde persoon. Ik verwacht dat hij langer leeft dan ik en dat jij dit dus leest als ik er niet meer ben maar hij nog wel.

Van mijn kinderen ben jij de enige die nadrukkelijk van mijn verleden heeft willen weten. Mede daarom heb ik op jouw verzoek een autobiografie geschreven. Maar er is meer en er is niemand die daarvan zo goed op de hoogte is als mijn oudste vriend en kompaan in voor- en tegenspoed, broeder (hij is eigenlijk pater maar vindt dat een vervelend woord) Christoffor. Jij werd naar hem genoemd – wat ik je om redenen die hij duidelijk zal maken, nooit verteld heb. Op dit moment woont hij in het huisje waar ik dit schrijf, op de Kluiszerdijk in Hamont-Achel [mijn vader had in de kantlijn een schetsje toegevoegd]. Als hij hier te zijner tijd niet meer verblijft, weten de monniken van de Kluis wel waar hij is of, in het ergste geval, wat er gebeurd is met zijn nalatenschap die voor een deel ook mijn nalatenschap is (plus een beetje die van je moeder), tegelijkertijd een memorie aan de wereld waarin wij leefden en deden wat wij deden

waardoor gebeurde wat gebeurde [deze laatste vier woorden had mijn vader er tussen de regels bijgeschreven]. Deze wereld is na de oorlog in zo'n snel tempo verdwenen dat bijna niemand hem nog begrijpt. Volgens mij is dat gedeeltelijk een gemis, op zijn minst aan historische kennis.

Hoe dan ook, Broeder Christofoor kent deze wereld als geen ander en weet beter dan wie ook welke rol Miep [mijn moeder] en ik daarin vervuld hebben. Ga daarom na mijn dood naar hem toe en hij zal de meeste van je vragen (vermoedelijk kunnen) beantwoorden – antwoorden die ik je nooit gaf en vaak ook niet kon geven omdat ik ze niet over mijn lippen kon krijgen of verdrongen had. Broeder Christof (zoals ik hem gewoonlijk noem, net zoals ik jou noem dus) weet van jouw komst en weet ook dat hij geen blad voor de mond hoeft te nemen. Ook zal hij je een doos met spullen overhandigen, en wellicht ook nog zijn eigen aantekeningen uit een lang leven. Dit laatste is althans wat hij me zojuist vertelde: dat hij die aantekeningen op dit moment, met name voor jou, aan het uitwerken is. Doe met de spullen en die aantekeningen wat je wilt maar doe het met verstand. De wereld is lang niet altijd verstandig en Christof noch ik wil dat jij of anderen nog meer betalen dan al betaald is – voor wat uiteindelijk onze en niet jullie verantwoordelijkheid is. Het leven was zoals het was en zoals het was, was het. Het woordje 'goed' zal ik niet toevoegen omdat sommigen dat uit mijn mond als blasfemisch zullen beschouwen. Maar eerlijk gezegd heb ik het leven bij nader inzien wel als zodanig ervaren: als goed. Dit laat onverlet dat ik grote fouten heb gemaakt, zij het nooit de fouten die onwetende omstanders mij verwijten. Over sommige van die fouten ben ik, zoals gezegd, nooit in staat geweest in alle open- en eerlijkheid te praten, zelfs niet in mijn autobiografie. Ik kon het niet. Zwijgen was een onvermijdelijk deel van mijn leven. Maar na dat leven hoeft dat zwijgen wat mij betreft niet langer bewaard te blijven. Want nogmaals, het was zoals het was en zoals het was, was het.

je vader

Ik keek met verbijstering naar de tekst, las hem nogmaals en nogmaals. De naam broeder Christofoor had ik, voor zover ik me kon herinneren, niet eerder gehoord. Evenmin was mij verteld dat ik